УДК 378.1/12+377.1

ПОСТРАДЯНСЬКА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ОСВІТНЯ ТЕРМІНОЛОГІЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

© Тимченко І., 2015

Ірина ТИМЧЕНКО
кандидат медичних наук, доцент,
заступник декана медичного факультету
ПВНЗ «Київський медичний
університет УАНМ»

Ключові слова: система освіти, ремісник, професіонал, професіоналізація освіти, університети, вищі професійні заклади, первинна освіта, досвід Фінляндії.

Констатовано, що Україна успадкувала від радянської системи освіти і психолого-педагогічних наук значні термінологічні розбіжності з усіма державами Заходу. Цей розрив продемонстровано на прикладі термінів «vocational» і «professional». Детально досліджено походження терміна «професіонал», межі його застосовності, визначальні характеристики. Пояснено причини появи на Заході терміна «первинна освіта (initial education)» і доцільність його використання в Україні. Запропоновано використати фінський досвід розвитку освіти і суспільства.

Актуальність дослідження. Незаперечним фактом є перетин сучасною Україною виключно складного і важкого кризового періоду, з якого, якщо скористатися уявленнями медичних наук, наша Вітчизна вийде ослабленою економічно, але зціленою в національному світоуявленні з переконанням у необхідності якомога швидшого відділення від «російського світу», що став простором зовнішньої агресії та внутрішніх негативних соціальних явищ ([11] та ін.).

У лінгвістичному аспекті російська мова неминуче втратить значення другої робочої мови й для молодих генерацій перебуватиме за значенням і корисністю далеко позаду англійської мови (МОН України вже вручає молодим кандидатам і докторам наук дипломи з українським та англійським текстами). Але лишиться далекою від вирішення проблема узгодження значень поширених в Україні наукових термінів і понять не стільки з англійськими відповідниками, скільки з уже сформованою міжнародною термінологією у галузі гуманітарних наук, зокрема психолого-педагогічних. Вона, на наш погляд, порівняно малоістотна для точних і медичних наук, а от у сфері гуманітарних усе незрів-

нянно складніше. Крім того, поширені в нас словники походять з радянських часів, а тому не дають змоги оволодіти міжнародними термінами разом зі звільненням від характерних помилок, спричинених саме невідповідністю змісту ([10] та ін.).

Разом з інтенсифікацією загального прагнення українців стати повноправною частиною Європейського Союзу збільшилась кількість статей науковців-педагогів з мовної тематики. Однак серед них надто мало таких, що скеровані на аналіз розбіжностей термінологічного плану та усунення негараздів, успадкованих від часів домінування російської мови та освітньо-культурної ізоляції Радянського Союзу.

Мета статті – дослідити приклади найбільш небезпечних розбіжностей між українськими і міжнародними термінами у сфері *професійної* підготовки учнів і студентів, зокрема, майбутніх фахівців медичних профілів.

Виклад дослідження. У принципі, через дуже запізнене приєднання Радянського Союзу до ЮНЕСКО так і не сталося повноцінного включення української педагогічної науки у світове та європейське поле. За десятки років існування явища замкненості радянської території виникли значні розбіжності в значенні першорядно важливих цивілізаційних термінів – свобода, право, справедливість, мораль, прогрес тощо – з їх текстуальними відповідниками у демократичних державах Заходу. Розпад СРСР і виникнення великої групи незалежних держав, населення яких уперше отримало можливість емігрувати чи хоча б тимчасово працювати за кордоном, створили для партнерів з вільного світу чималі труднощі з оцінюванням і визнанням усіх освітніх документів, що мали радянське походження.

Те, як вирішував Захід цю проблему, порівняно детально висвітлив український науковець К. Корсак у першій українській спеціалізованій монографії про світову вищу освіту [5]. Використаємо для досягнення мети нашої статті невеликі фрагменти з підрозділу 2.4.2, де наголошено на тому, що під впливом розпаду СРСР і значного розширення мобільності студентів країни Заходу застосували можливості ЮНЕСКО для для зменшення перешкод для цієї мобільності та руху кваліфікованих професіоналів на глобальному ринку праці. Для цього на 21-й Сесії Генеральної Конференції ЮНЕСКО 13 листопада 1993 р. вирішили відмовитися від терміна «еквівалентність (equivalency)» на користь іншого – «визнання» з майже обов'язковим додатком «для певної мети». Перший передбачав майже повну тотожність програм навчання, екзаменів та інших процедур, другий – усього лише «достатню подібність».

Ці зміни дуже полегшили нашим студентам і фахівцям рух на Захід. «На подібні уявлення спиралася представницька група експертів Ради Європи, яка створила компактний каталог європейських дипломів і визнала, що радянські освітні кваліфікації мають непоганий імідж, адже диплом «спеціаліста» (попри його вкрай невдалу назву) для частини дисциплін і фахів *європейські експерти рекомендують прирівнювати до закордонного диплома магістра*. Застереження щодо бажаності поглибленого вивчення змісту наших документів зроблено лише відносно тих предметів, зміст яких у радянський період надто відрізнявся від аналогічних (за назвою) дисциплін у решті світу: *право, політичні науки, економіка, соціологія, історія, філософія»* [5, с. 80].

На наш погляд, ця інформація достатньо точно пояснює відносний успіх на Заході радянських представників точних наук і незацікавленість зарубіжних університетів й інших роботодавців до підготовлених в СРСР економістів, політологів, адвокатів, істориків чи філософів.

Додамо, що думка згаданих експертів щодо медичних кваліфікацій виявилася більш суперечливою, ніж для математики і фізики, де рівень професіоналізму науковця легко оцінити за текстами його публікацій, розуміння яких полегшується універсалізмом термінології. Було рекомендовано цінувати хірургів і фахівців з використання складного обладнання, а в інших випадках використовувати фахові випробо-

вування (стандартне тестування та інші засоби).

З огляду на ці факти, стає зрозумілим, чому ми хочемо сконцентрувати свою увагу на питанні уявлення про непрофесіоналізм та професіоналізм в Україні і в розвинених державах, адже є підстави сподіватися на те, що в майбутньому українці зароблятимуть на Заході не тільки на підсобних роботах та помічниками в домашньому господарстві. До цього нас спонукають також певні сумніви в правильності дій укладачів англійсько-українських (чи англійсько-російських) словників, які для двох різних слів «vocational» і «professional» наводять однаковий відповідник – «професійний» (так само чинить й інтернетний перекладач https://translate.google.ru/).

Розпочнемо аналіз зі слова «професіонал», звернувшись спершу до українських спеціалізованих та енциклопедичних словників. Виявиться, що окремої пояснювальної статті з такою назвою немає в усіх сучасних українських педагогічних словниках ([1; 2; 6] та ін.). Але досить промовистим є той факт, що у великій тисячосторінковій «Енциклопедії освіти» (2008) іменник «професіонал» побіжно використовується тільки два рази, а споріднені прикметники та іменники з основою «профес-» майже сто разів.

Фундаментально важливі висновки можна зробити з аналізу статті «Професіоналізм» [2, с. 742]. У ній зазначено, що «**ПРОФЕСІОНАЛІЗМ** (лат. profiteer – оголошую своєю справою) – сукупність знань, навичок поведінки та дій, що свідчать про професійну підготовку, навченість, придатність людини до виконання професійних функцій. Професіоналізм – сформована в процесі навчання та практичної діяльності готовність до компетентного виконання функціональних обов'язків, що оплачуються; рівень майстерності у професійній діяльності, що відповідає рівню складності роботи. Розвиток професіоналізму зумовлений зростанням рівня складності *виробничих* завдань. Швидкість пристосування до нових умов і вимог виробництва є основою для досягнення і розвитку професіоналізму *робітника* широкого профілю». Підкреслення двох слів дає нам змогу не наводити подальші пояснення, адже стає цілком зрозумілим переконання автора цього тексту у тому, *що поняття «професіонал» чи «професіоналізм» застосовне виключно до робітничих фахів і занять*. Воно непридатне до педагогічних працівників, представників «ліберальних» фахів, включаючи майже всю медичну сферу.

Витоки подібного переконання, яке ми вважаємо хибним і неперспективним у нашій взаємодії з колегами з Європейського Союзу, ідуть з радянських часів, коли всі слова з «професій-» було дозволено застосовувати тільки для сектору професійно-технічної освіти, який і справді готував переважно саме робітників. На жаль, подібні уявлення надто поширені і в сучасній Україні, що ми вважаємо неперспективним.

З викладеного випливає необхідність звернення до зарубіжних словників і довідкових видань у наших пошуках того, що ж на Заході означає слово «професіонал» і як саме сформувалося це уявлення.

Розпочнемо з нового видання відомого в усьому світі британського соціологічного словника [9]. У ньому на стор. 363 наведено шість головних ознак для тих фахівців чи виконавців, до яких можна використати термін «професіонал": 1) використання навичок, що ґрунтуються на теоретичному знанні; 2) отримання освіти з метою набуття цих навичок; 3) компетентність, гарантована складанням фахових іспитів; 4) кодекс поведінки, що гарантує професійну чесність; 5) виконання важливих обов'язків, що йдуть на благо суспільства; 6) членство в професійній асоціації [9, с. 363].

Нам імпонує відсутність «зациклювання» на робітничих заняттях вузького чи широкого профілю, акцентування широких теоретичних знань, набутих у системі освіти, але найбільше – «виконання важливих обов'язків, що йдуть на благо суспільства», що, очевидно, стосується і медичних фахів.

Ще більше дуже цікавої інформації ми віднайшли у нових російськомовних ви-

даннях, згадавши про те, що в сучасній Росії замість слів «вища освіта (высшее образование)» дозволено використовувати тільки довший варіант – «вища професійна освіта» з прозорим натяком на те, що кожний її випускник – точно професіонал.

Ми розшукали нову тритомну «Енциклопедію професійної освіти», а в ній – наступне означення: «**ПРОФЕСІОНАЛ** – особа, що обрала яке-небудь постійно оплачуване заняття як свою професію і володіє необхідними для цього заняття знаннями, розумінням справи й уміннями. У ряді країн професіоналами називають тільки осіб вільних професій, дипломованих фахівців і вищих посадових осіб у промисловості або комерції» [12, с. 378].

Пояснення у тексті другого речення підкреслює ту обставину, що найбільша пошана до слова «професіонал» спостерігається якраз не в Росії, а лише «у ряді країн», де використовується словосполучення «вільні професії». У плановій економіці та у тоталітарній системі управління Радянського Союзу такого свавілля бути не могло, а поодинокі прихильники подібних засад життєдіяльності визнавалися «тунеядцами (рос.)» і зазнавали переслідувань аж до настання «перестройки».

Пошуки в каталозі Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського в аспектах професійної підготовки вчителів та інших педагогічних працівників дали змогу відшукати два цікаві джерела [7; 8]. Друге виявилося більш доступним для ознайомлення, а тому саме в ньому ми розшукали, що сучасне міжнародне уявлення про професіоналів і справжній професіоналізм утвердилося далеко не одразу, а є наслідком тривалих і бурхливих подій в американському суспільстві. Там ми розшукали і посилання на зарубіжні джерела.

Найбільш корисною виявилася книга М. Садкер і Д. Садкер «Учителі, школи і суспільство» [16], де окрім численних розділів з методологічними та іншими порадами наведений огляд історії становлення педагогічної професії у Сполучених Штатах Америки.

Виявилось, що високе суспільне реноме (нагадаємо – професіонал є *цінністю для суспільства* [9]) було завойоване американськими вчителями після багатьох років непересічних зусиль. Навряд чи це справедливо, якщо врахувати автоматизм отримання високого суспільного статусу та гарного соціального забезпечення адвокатами. Вчителям довелося спершу об'єднатися у професійні спілки, а пізніше довго переконувати усіх, що вони потрібні так само, як і правники чи медики найвищих кваліфікацій.

У книзі М. Садкер і Д. Садкер ми відшукали найбільш повний і досконалий перелік особливостей того чи іншого заняття, які з точки зору абсолютної більшості американців цілковито необхідні для його визнання на рівні професіональності, а не «роботи (job)» чи «ремісництва (handicraft)»:

1. Професіонал працює у якійсь установі чи на такому робочому місці, що в результаті надає дуже важливі послуги і суспільству, і окремим особам.

2. Професіонал зацікавлений в ідентифікації поля своєї діяльності, у його відділенні від інших полів чи секторів.

3. Професіонал володіє необхідною сукупністю знань і навичок, тобто професійною компетентністю.

4. Він вимушений приймати виважені рішення з обслуговування клієнта на основі найновіших знань.

5. Професія спирається на одну чи кілька дисциплін-основ.

6. Професіонали є членами асоціації, яка має широкі ліцензійні і наглядові функції.

7. Професія має свої чіткі стандарти з важливих питань.

8. Підготовка до професії включає тривалу і скеровану вищу освіту.

9. Професіонали мають високий рівень довіри громадян і суспільства.

10. Вони безперервно підвищують компетентність до кінця життя.

11. Дозвіл на працю дає асоціація, відповідальність несе професіонал.

12. Він має відносну свободу від прямого контролю на місці праці. Він відчуває від-

повідальність перед суспільством не тільки за себе, а й за свою професію [16, табл. на с. 48–49].

Важливо уточнити ту обставину, що М. Садкер і Д. Садкер ставляться до зазначеного переліку та всіх його положень доволі критично і вимогливо. На їхню думку, загал цих висловлювань дуже добре пасує до тих професіоналів, які мають вражаюче високі заробітки – успішних професорів університетів і коледжів, хірургів та інших фахівців-медиків, суддів й адвокатів з багатою і великою клієнтурою тощо. А от щодо переважної більшості американських учителів, то мова може йти лише про «напівпрофесійність". На доказ цього автори книги «Учителі, школи і суспільство» наводять редукований перелік зі спрощеними вимогами, хоч загалом у ньому ті ж 12 (1а, 2а, 3а і т.д.) позицій. Для прикладу наведемо 5а: «для вчителів істотно зменшені вимоги до теоретичних і концептуальних основ здійснення робочих функцій (практики)».

Цей наш невеликий аналіз дає змогу наголосити на тому, що англомовний прикметник «professional» дає всі підстави відтворювати нашим терміном «професійний», але ніколи не забувати, що професіонал ще до початку виконання своїх обов'язків отримав вищу освіту тривалістю не менше чотирьох років, а загалом, враховуючи середню школу, має «освітній стаж» аж 16 років (ми тут навели «західні», а не сучасні українські стандарти).

Подібне звуження значення слова «професійний» та підвищення його змісту-рейтингу аж до рівня «високоуніверситетський» не дає змоги застосувати його для перекладу словосполучення «vocational education», адже подібний варіант навчання разом з підготовкою до виходу на ринок праці надають не університети чи коледжі, а спеціальні заклади з системи обов'язкової освіти всієї молоді. Якщо не виходити поза рамки обмежено радянських уявлень, то можна використати таке словосполучення – «професійно-технічна освіта». Якщо ж діяти на полі міжнародної термінології, то необхідно слова «vocational education» перекладати як «реміснича освіта (підготовка)». Всі інші варіанти будуть надто неточними і не дадуть змоги порозумітися з колегами з ЄС чи США.

Не потребує якихось додаткових пояснень нагадування про те, що масова реміснича освіта була застосована в усіх державах світу, які здійснили індустріальну технологічну революцію і розпочали забезпечувати аграрний сектор різноманітними машинами, чим зменшили потребу в робочих руках на селі. А середні і великі міста з фабриками і заводами потребували дуже велику кількість слюсарів, верстатників, водіїв, операторів та ін. У результаті за період 1850–1960 років сформувалися системи масової ремісничої підготовки, що мали спільне суспільно-економічне призначення, але відрізнялися національними особливостями.

В СРСР і багатьох державах Заходу існували ремісничі училища (у нас – ПТУ). У Німеччині підлітки частину дня працювали на майбутніх місцях праці при майже безперервному консультуванні з боку майстрів й отримували за це гроші (теоретичне навчання було коротким і відбувалося окремо), а от у Великобританії вся молодь навчалася тільки теоретично, а фах могла набути лише після школи в програмах боротьби з молодіжним безробіттям. Результат доволі переконливий – німецька сантехніка, мотоцикли, автомобілі чи автоматичні лінії й зараз «працюють як швейцарський годинник», а от про якість радянських відповідників цих виробів краще й не згадувати.

Трохи вище ми навели темпоральну межу – 1960 р. Пояснимо, з чим це пов'язано.

У «ремісничі» часи вищу освіту університетського чи іншого подібного справжньо професіонального рівня отримували усього кілька відсотків складу кожного покоління. Після Другої світової війни країни Заходу стимулювали появу світових конвенцій про права людини і захист дитинства, у яких одним з головних ми вважаємо вимогу забезпечити кожну людину тривалим навчанням аж до часу появи її спроможності успішно діяти на ринку праці.

Необхідність виконання положень цих конвенцій швидко зробила середню освіту загальною й примусила вкласти колосальні кошти у збільшення кількості різноманітних ВНЗ. Поминаючи другорядні явища, наголосимо на тому, що в державах-лідерах сформувалося незвичне для нас поняття дуже довготривалої освіти з назвою «Initial Education», необхідної для надання професії кожній молодій людині до початку її дорослої і незалежної трудової діяльності. Найбільш доцільний переклад цього поняття на українську мову – «первинна освіта» [4], що виключає його ототожнення зі звичним для нас терміном «початкова освіта», яким ми традиційно позначаємо навчання дітей вікової групи 7–12 (чи 6–12) років.

Щойно згадані дві світові конвенції ліквідували для організаторів народної освіти можливість виганяти «двієчників» чи просто неслухняних поза стіни класів і примушувати «отримувати фах на вулиці». У результаті аж до кінця XX ст. в розвинених країнах безперервно зростала тривалість перебування молоді в державних чи приватних середніх і вищих школах.

Насамперед на Заході відмовилися від базової «vocational education» і стали всій молоді надавати повноцінну середню освіту – академічну для «схильних» до навчання, а середню ремісничу – для всіх інших. На сьогодні в розвинених державах якийсь з варіантів середньої освіти отримує майже вся молодь, маючи повну можливість продовжити навчання в різноманітних закладах післясередньої освіти.

Якщо звернутися до західних статистичних видань, то виявиться, що в момент зміни сторіч дитину чекала первинна освіта повною тривалістю 18,3 роки у Бельгії, 17,5 р. – у Нідерландах та Іспанії, 17,3 р. – у Великобританії, по 17 р. – у Данії і Канаді, 16,5 р. – у США, Німеччині і Франції тощо [13; 14]. Пізніше був момент, коли Швеція і Нова Зеландія вказали тривалість понад 20 років, але останнім часом показники устабілізувалися поблизу 19 років – комп'ютеризація істотно полегшила перехід на ринок праці ([15] та ін.). Немає сенсу уточнювати, що через надто коротку середню освіту відповідні показники для України значно нижчі. Тому ми вітаємо проголошення другої спроби уведення 12-річної середньої школи.

Аналізуючи віяло можливих подальших освітніх та інших дій керівників і громадян України, просимо звернути увагу на Фінляндію, яка після розпаду Радянського Союзу втратили колосальний ринок, на який вона скеровувала великі обсяги продукції посередньої якості. Фінляндія зробила наголос на розвитку системи освіти і підвищенні своїх виробничих спроможностей завдяки новим засадам підготовки дітей і молоді (досить детальний аналіз цих освітніх успіхів, підтверджених міжнародними тестуваннями PISA, здійснив український учений С.Ф. Клепко у своїй книзі про європейську освіту [3]).

Для проголошеного у назві статті дослідження найбільше значення мають усе ж не результати на тестуваннях PISA, а той блискучий успіх, якого досягла Фінляндія у програмі переходу від індустріальних виробництв 3-го і 4-го укладів (лісівництво, вантажний флот та ін.) до високих технологій переважно 5-го і 6-го укладу. Обраний у Фінляндії засіб – перетворення закладів середньої і післясередньої професійної підготовки молоді в особливі вищі неуніверситетські заклади.

Нагадаємо, що через кілька років подібних змін у середині 1990-х Фінляндія досягла незаперечних позитивних результатів, а фірма Nokia стала гордістю країни. Та ще важливіша та обставина, що у кількох міжнародних дослідженнях спроможності розвинених держав сприймати і використовувати найвищі наукові і технологічні досягнення Фінляндія регулярно визнавалася лідером. Саме фіни свідомо розвивають інформаційні, біологічні й нанотехнології з метою максимального зростання всього обсягу національного «людського капіталу» – загальної продуктивної компетентності активного населення держави.

Як рекомендації можемо запропонувати використати не тільки досвід Фінляндії, а й ще успішніший приклад Ірландії та Сінгапуру, де практично вся молодь стає професіоналами ще до виходу на ринок праці. В Україні найбільші перспективи в управлінні ми вбачаємо в переході на законодавство демократичних держав та самоуправління громад, а в освіті – виведення всієї нашої ремісничої і напіввищої освіти (ми маємо на увазі заклади I–II рівнів акредитації) на рівень підготовки кадрів у Німеччині чи країнах Скандинавії.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гончаренко С.** Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. **Клепко С. Ф.** Філософія освіти в європейському контексті / С. Ф. Клепко. – Полтава : ПОІППО, 2006. – 328 с.
4. **Корсак К. В.** Від початкової до первинної освіти: століття розвитку / К. В. Корсак // Початкова школа. – 2002. – № 2. – С. 16–20.
5. **Корсак К. В.** Світова вища освіта. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів : монографія / К. В. Корсак. – К. : МАУП-МКА, 1997. – 208 с.
6. Педагогічний словник / за ред. д. чл. АПН України Ярмаченка М. Д. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
7. **Пуховська Л. П**. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі в кінці XX століття : дис... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Людмила Прокопівна Пуховська ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 1998. – 354 арк.
8. **Пуховська Л. П.** Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності / Л. П. Пуховська ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К. : Вища школа, 1997. – 179 с.
9. **Аберкромби Н.** Социологический словарь : пер. с англ. / Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б. С. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2004. – 620 с.
10. «Ложные друзья» переводчика с английского языка / сост. Л. И. Борисова ; ред. В. Н. Комиссаров ; АН СССР, Всесоюзный центр переводов научно-технической литературы и документации. – М., 1982. – 184 с.
11. **Паскаль О**. Особенности русской ненависти [Электронный ресурс] / О. Паскаль. – Режим доступа : http://newsland.com/news/detail/id/1625087/) 17-10-2015
12. Энциклопедия профессионального образования : в 3 т. Т. 2 / под ред. С. Я. Батышева. – М. : АПО, 1999. – 440 с.

REFERENCES

1. **Goncharenko S.** Ukrainian Pedagogical Dictionary / S. Goncharenko. – K. : Education, 1997. – 376 p.
2. Encyclopaedia of Education / Acad. Ped. Sciences of Ukraine, the chief editorship. V. H. Kremen. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 p.
3. **Klepko S. F.** Philosophy of Education in a European context / S. F. Klepko. – Poltava : POIPPO, 2006. – 328 p.
4**. Korsak K**. From primary to the initial education: centuries of development / K. Korsak // Primary School. – №2. – 2002. – S. 16-20.
5. **Korsak K.** World higher education. Comparison and recognition of foreign qualifications and diplomas : Monograph / K. Korsak. – K. : MAUP-MKA, 1997. – 208 p.
6. Pedagogical Dictionary / Edited by full member Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, M. D. Yarmachenko – K. : Educational Thought, 2001. – 516 p.
7. **Pukhovska L. P**. Teacher training in Western Europe in the late twentieth century : Dis ... Dr. Ped. Sciences: 13.00.04 / L. P. Pukhovska ; Institute of Pedagogy and Psychology Professional Education of APS of Ukraine. – K., 1998. – 354 p.
8. **Pukhovska L. P.** Training of teachers in Western Europe: similarities and differences / L. P. Pukhovska; Institute of Pedagogy and Psychology Professional Education of APS of Ukraine. – K. : Vyshcha Shkola, 1997. – 179 p.
9. **Abercrombie N**. The Penguin Dictionary of Sociology : Trans. from English / Abercrombie N., Hill S., Turner B. S. – 2nd ed., chang. and add. – M. : ZAO «Publishing house «Economy», 2004. – 620 p.
10. «False Friends» of a translator from English / Red. L. I. Borisov ; Ed. V. N. Komissarov ; USSR Academy of Sciences, National Center of translation of scientific literature and documentation. – M., 1982. – 184 p.
11. **Pascal A.** Features of Russian hatred [Electronic resource] / A. Pascal. – Access mode : http://newsland.com/news/detail/id/1625087/ 17-10-2015
12. Encyclopaedia of vocational education : In 3 v. Vol. 2. / Ed. S.Ya. Batyshev. – M. : APO, 1999. – 440 p.
13. Career guidance and public policy: bridging the gap. – OECD Paris : OECD, 2004. – 160 p.
14. Education et a Glance. OECD Indicators. – Paris, OECD, 1995. – 373 p.
15. Education at a Glance 2012: OECD Indicators, OECD Publishing [Electronic resource]. – Access mode : http://dx.doi.org/10.1787/eag-2012-en
16. Sadker M. P. Teachers, Schools, and Society / Sadker M. P., Sadker D. M. – McGraw-Hill, Inc. New York – Tokyo, 1991. – 612 p.